

Andrzej F. Dziuba

Bartłomiej de Las Casas a "Leyes Nuevas de Indias" (1542)

Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawno-historyczny 39/1-2, 137-156

1996

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. ANDRZEJ F. DZIUBA

BARTŁOMIEJ DE LAS CASAS A „LEYES NUEVAS DE INDIAS” (1542)

Odkrycie w 1492 r. Nowego Świata zapoczątkowało nowe problemy, niemal we wszystkich dziedzinach ówczesnej nauki i życia. Niespodziewana rzeczywistość wymagała odniesienia, i to tak teoretycznego jak i praktycznego. Spotkanie wzajemne ludzi, tak zróżnicowanych w strukturach społecznych jak i świadomości osobowej, musiało być w miarę szybko unormowane prawnie, a nie tylko w kategoriach sytuacyjnych czy moralnych.

Ważnym etapem w procesie kształtowania się etyki, prawa i filozofii konkwisty hiszpańskiej XVI wieku była promulgacja przez Karola V, w dniu 20 listopada 1542 r. *Leyes Nuevas de Indias*¹. Dokument cesarski, podzielony na dwie duże części, w czterdziestu prawach (*leyes*) regulował podstawowe struktury Rady Indii (*leyes* 1-9) i Audiencji (*leyes* 10-20) oraz stanowił nowe przepisy odnoszące się do niewolnictwa (*leyes* 21-25), enkomieny (*leyes* 26-31) i konkwisty – odkryć (*leyes* 32-38). Całość zamyka zakończenie (*leyes* 39-40).

Interesującym jest, jakie miejsce w procesie zaistnienia, tworzenia i wydoskonalenia *Leyes* odegrał Bartłomiej de Las Casas, dominikański misjonarz i biskup (1484-1566)². W szerokiej świadomości został on uznany za

¹ *Leyes y Ordenanzas nuevamente hechas por su Majestad para la gobernacion de las Indias y buen tratamiento y conservación de los Indios. Reproducción de los ejemplares existentes en la Sección de Patronato del Archivo General de Indias. Transcripción y notas por Antonio Muro Orejón*. W: Anuario de Estudios Americanos. T. 2. Sevilla 1945 ss. 812-835. Zawiera także *Declaraciones y adiciones* Filipa II, ss. 830-835. Pierwsze wydanie, których następnie było wiele, ukazało się w Alcalá de Henares, dnia 8 lipca 1543 r.

² Na temat *curriculum vitae* Bartłomieja de Las Casas istnieje ogromna literatura, w postaci artykułów i samodzielnych monografii. Por. np. M. F. O r h a n t, *La Chiesa e la „conquista” dell’America. Bartolomé de Las Casas e la nuova evangelizzazione*. Torino 1992; B. M. B i e r m a n n, *El P. Las Casas y su apostolado*. Madrid 1986; Ph.-I. A n d r é - V i n c e n t, *Bartolomé de Las Casas, prophète du Nouveau Monde*. Paris 1982; I. P é r e z F e r n á n d e z, *Fray Bartolomé de Las Casas. Sy personalidad histórica*. Quito 1974; H. R. W a g n e r, *The life and writings of Bartolome de Las CXasas*. Albuquerque 1967.

Warto jeszcze wskazać na kilka bibliografii: L. H a n k e - M. G i m é n e z F e r n á n d e z, *Bartolomé de Las Casas, 1474-1566. Bibliografía crítica y cuerpo de materiales para el estudio de su vida, escritos, actuación y polémicas que suscitaron durante cuatro siglos*. Santiago de Chile 1954; E. M e j í a S a n c h e z, *Las Casas en México. Exposición bibliográfica conmemorativa del cuatro centenario de su muerte (1566-1966)*. México 1966; F. D’E l i a, *Studi lascasiani dell’ultimo ventennio. Bibliografia essenziale ragionata*. W: I diritti dell’uomo e la pace nel pensiero di

charyzmatycznego obronę Indian i ich praw. Istnieje wokół tej sprawy wiele kontrowersji, które prezentują skrajne opinie, a więc przypisują mu niezwykle zasługi, czy wreszcie ich zupełnie nie dostrzegają. Zachowany materiał źródłowy, jak się wydaje, pozwala na podjęcie próby ukazania miejsca Las Casas wobec *Leyes*.

1. Wpływ Las Casas na pojawienie się *Leyes Nuevas*

Współcześni badacze stawiają liczne pytania odnośnie do motywów, które skłoniły Karola V do podjęcia prac nad ponowną systematyzacją praw, odnoszących się do Nowego Świata, oczywiście, tego który był w zasięgu władzy hiszpańskiej. W odpowiedzi nie można pominąć znaczenie licznych informacji o wydarzeniach w nowoodkrytych ziemiach, które obficie dostarczali misjonarze, zwłaszcza przedstawiciele lokalnych władz Korony czy wreszcie pierwsi Indianie a także urzędzone kontrole.

Nie bez znaczenie była także dyskusje w samej Hiszpanii, m.in. Franciszka de Vitoria i środowiska w Salamance, o legalności krwawego zdobycia, a zwłaszcza dominacji hiszpańskiej, nawet w imię ewangelizacji, jak i form oraz metod jej aplikacji. Szerzące się przejawy zła, nadużyć, korupcji i terroru były częstym, wręcz tragicznym fenomenem, poruszającym serca i sumienia.

Z drugiej strony, znane były zapędy ekspansjonistyczne Franciszka I oraz kwestionowanie przez frandryjskich protestantów m.in. postanowień bulli Aleksandra VI, zwłaszcza *Inter caetera* z 1493 roku. Inne państwa europejskie także zaczęły, w tym czasie dostrzegać swe prawa do prowadzenia odkryć, tym bardziej że łączyły się z tym znaczne korzyści materialne. Po prostu pozazdroszczono Portugalii i Hiszpanii. Pytania budziło jednak zaangażowanie w te procesy papieżstwa i jego politycznej roli.

Wydaje się jednak, iż ostatecznie podjęte prace nad *Leyes* i ich wydaniem były osobistą decyzją cesarza, choć oczywiście nie pomniejsza to znaczenia czynników zewnętrznych, w tym również ewolucji postaw papieżstwa. Postanowienie wynikało z sumienia imperatora i jego poszukiwań lepszego zorganizowania prawnych struktur w całym cesarstwie, gdzie nigdy nie zachodziło słońce³.

Samodzielna i przemyślana decyzja cesarza Karola V, czy to jednak nie jakieś echo, poruszającego sumienie głosu Las Casas, proroka praw człowieka, proroka praw Indian? Zresztą przemawiał pismami, działalnością i osobistym świadectwem pracy misyjnej,

Francisco de Vitoria e Bartolomé de Las Casas. Congresso Internazionale tenuto alla Pontificia Università S. Tommaso (Angelicum). Roma 4-6 Marzec 1985. Milano 1988 ss. 309-321.

³ „(...) porque así se lo pide su conciencia y los mejores súbditos, no porque algún extraño se lo reclame, el Rey de Francia, el de Inglaterra o el mismo Papa, pengo por caso” (V. D. Carro. *España en América (...) sin leyendas (...)* Madrid 1963 s. 107).

Podczas pobytu w Hiszpanii, w latach 1539-43, Las Casas przeżywał apogeum swoich wpływów. Był już bardzo znaną postacią, posiadającą duży autorytet, jako misjonarz i obrońca Indian⁴. Takiego zdania byli wszyscy jemu współcześni, także jego przeciwnicy. Dotyczyło to zarówno Hiszpanów (np. Juan Rogel, Juan Vázquez de Arca, Augustin de Zárate, Diego Fernández de Palencia, António de Yucay, Polo de Ondegardo, Antonio de Herrera) jak i Indian (np. Garcilaso).

Na przełomie lat 1539/40, jako wysłannik biskupów i władz Nowej Hiszpanii, Las Casas referował sprawy pokojowej ewangelizacji *Tierra de Guerra*. Była to interesująca propozycja, która w praktyce wydała pozytywne efekty, ale poprzez intrygi ludzkie ostatecznie zakończyła się niepowodzeniem. Zabiegał nie tylko o doraźne rozwiązania, ale o bardziej sprawiedliwe prawa, które pozwolą pozytywnie unormować sprawy Indian. Tylko na tej drodze widział szansę trwałych przemian struktur społecznych w Nowym Świecie⁵. Zbrojne ekspedycje, wobec nadużyć i wojny nie stanowiły rokujących nadzieję rozwiązań (np. Pizzaro i Almagro czy Cristóbal Vaca de Castro).

Pod koniec 1541 r. Las Casas przygotował *Relación de denuncias sobre la destrucción de las Indias* którą w roku następnym przedstawił cesarzowi w Valladolid⁶. Duże znaczenie miały wystąpienie wobec Juntas de Valladolid, gdzie czytał *Relación* i pochodzący z 1542 r. *Memorial de dieciséis remedios*⁷. Las Casas faktycznie występował wobec cesarza, który często osobiście przewodniczył obradom, odpowiadał na pytania, uczestniczył w dyskusji, mógł wyjaśniać i argumentować swoje stanowisko. Oba dokumenty i wystąpienia wywarły wielki wpływ na Karola V, Cortes de Castilla y León oraz Radę Indii.

Takie szerokie możliwości prezentacji stanowisk i osobistych doświadczeń świadczą o uznaniu ze strony cesarza i innych przedstawicieli władz, dla podjętego tematu, formy opracowań i dla samej osoby. Należy pamiętać, że działania ze strony Las Casas motywowane były, przede wszystkim, potrzebą wierności chrześcijańskim zasadom ewangelizacji, prawu naturalnemu i *ius*

⁴ Por. R. Menéndez Pidal. *El Padre Las Casas. Su doble personalidad*. Madrid 1963 s. 153.

⁵ Por. M.M. Martínez. *Fray Bartolomé de Las Casas. „Padre de América”*. Madrid 1958 s. 215-217; J. Manzano Manzano. *La incorporación de las Indias a la Corona de Castilla*. Madrid 1948 s. 92-99.

⁶ Dokument ten zaginął. Najprawdopodobniej jego streszczeniem lub przerobioną wersją jest znana *Brevisima relación de la destrucción de las Indias*. W: Bartolomé de Las Casas. *Opusculos, cartas y memoriales*. Ed. de J. Pérez de Tudela Bueso. Madrid 1958 ss. 134-177.

⁷ Dokument ten zaginął. Najprawdopodobniej jego streszczeniem jest znany *Memorial de remedios*. W: Las Casas. *Opusculos*, dz. cyt., s. 120-123. Z oryginału zachowała się tylko jego ósma część i znane jest jako *Octavo remedio* lub *Entre los remedios*. W: Las Casas. *Opusculos*, dz. cyt., s. 69-119.

gentium oraz *Testamentowi* Izabeli z 1504 r. wraz ze słynnymi *Fuero de los Indios*, zawierającymi dwa wcześniejsze wskazania z lat 1501 i 1503.

Po relacjach Las Casas reakcja była wyjątkowo szybka. Prokuratorzy Cortes de Castilla zebrani w Valladolid, zwracają się do cesarza z prośbą o podjęcie prac nad *Leyes*, a Rada Indii wyraża negatywną opinię o enkomendzie. W odpowiedzi Karol V stwierdza potrzebę nowych prac legislacyjnych i wydaje odpowiednie dyspozycje⁸. W korespondencji z lutego 1543 r. sam podkreśla znaczenie dominikańskich informacji, których rzecznikiem był Las Casas, a także we wstępie do *Leyes Nuevas* odnotowuje, iż pod ich wpływem narastała w nim potrzeba nowego, kompleksowego rozwiązania problemów Nowego Świata⁹.

Pisma i świadectwo misyjne Las Casas okazały się argumentami niezwykle silnymi i przekonującymi cesarza oraz inne instytucje ówczesnej władzy hiszpańskiej¹⁰. Oczekiwania nowych rozwiązań prawnych zostały podjęte i przystąpiono do opracowywania *Leyes*. Na ile w nich znalazły się propozycje czy duch Las Casas, orędownika praw Indian, wiernego zasadzie, iż są oni z natury *hombres libres*?

2. Wpływ Las Casas na formułowanie *Leyes Nuevas*

Istnieje sporo dokumentów prawnych, różnego charakteru, zawierających pewne elementy *Leyes Nuevas* Karola V. Sam tytuł zaistniał już w dokumencie z 8 grudnia 1504 r., mówiącym o rządach, dobrym traktowaniu i obronie Indian. Natomiast *Prolog* przypomina *Testament* Izabelli oraz *Leyes de Burgos* z lat 1512-1513 (por. *leyes* 3, 7, 20)¹¹.

Zakaz niewolnictwa, pod pewnymi warunkami, i obowiązek traktowania Indian jako wolnych wasali Korony (por. *ley* 21) występował już w dekretach z 9 listopada 1526 r. (Granada), 2 sierpnia 1530 r. i 5 listopada 1540 r.

⁸ Por. M a n z a n o M a n z a n o, dz. cyt., s. 103-104; S. Z a v a l a. *Le encomienda indiana*. Madrid 1935 s. 187-189.

⁹ „ (...) muchos años que he tenido voluntad y determinación de nos ocupar de espacio en las cosas de las Indias por la grande importancia dellas, asi en lo tocante al servicio de Dios nuestro Señor y aumento de su sancta fe católica como en la conservación de sus personas” (*Leyes*, dz. cyt., s. 812). Por. M a n z a n o M a n z a n o, dz. cyt., s. 104; C. B a y l e. *España en Indias. Nuevos ataques y nuevas defensas*. Barcelona 1939 s. 197; B a r t o l o m é d e L a s C a s a s. *Historie de las Indias*. Ed. de J. P é r e z d e T u d e l a B u e s o y E. L o p e z O t o. T. 2 Madrid 1957 s. 205a-206a.

¹⁰ Por. Tenze. *Carta a un personaje de la Corte del 15 de octubre de 1535*. W: Tenze. *Opusculos*, dz. cyt., s. 63b; Tenze. *Brevisima*, dz. cyt., s. 137a; Tenze. *Octavo remedio*, dz. cyt., s. 111a (razón trece), 117b (al final); Tenze. *Representación al Emperador Carlos V*. W: Tenze. *Opusculos* dz. cyt., s. 127a.

¹¹ Por. Tenze. *Historia*, dz. cyt., t. 2 s. 201-216; R. A l t a m i r a. *El texto de las Leyes de Burgos de 1512*. *Revista de Historia de América* 4: 1938 s. 22-45.

(Madryt) oraz 13 stycznia 1532 r. (Medina del Campo) jak i w *Ordenanzas* dla Nicolás de Ovando.

Kwestie reorganizacji enkomien dy a nawet jej częściowego zniesienia (por. *leyes* 26, 27, 29) wskazywane są już w *Capitulación de Cumaná* z 19 maja 1520 r., *Instrucción Cisneros dla Hieronimitów* z 1518 r. oraz Karola V dla Antonio de Gama i Rodrigo de Figueroa z 12 lipca 1520 r., dla Hernán Cortés z 26 czerwca 1523 r. oraz dla Vincente Valverda z 1530 r. Tę ostatnią wydano z powodu nie wykonania poprzedniej oraz doniesień o nadużyciach w Peru¹².

Konieczność ograniczenia liczby Indian w enkomien dach (por. ley 28 wskazywał dekret cesarski z 22 lutego 1512 r., a *Testament* Izabeli wymagał, aby ich wychować po chrześcijańsku na wolnych wasali Korony (por. ley 31).

Nowa kodyfikacja Karola V zawiera często zmodyfikowane i wydoskonalone, wcześniejsze rozstrzygnięcia prawne. Podobnie i Las Casas w swym piśmiennictwie, a zapewne i w działalności, otwarty był na wszystko co mogło przyczynić się do poprawy losu Indian. Wykorzystuje zatem umiejętnie wcześniejsze prawodawstwo zwłaszcza w kwestiach niewolnictwa, enkomien dy i konkwisty. Bardzo często przypomnianie różnych zarządzeń ukazuje rozbieżności między teorią – zwłaszcza prawną, a praktyką życia i pracy urzędników, a niekiedy nawet i misjonarzy czy przedstawicieli Kościoła.

a. Niewolnictwo

Las Casas już w *Memorial de remedios* proponował całkowite zniesienie niewolnictwa, nawet w wyniku wojny czy przestępstwa (por. ley 21)¹³. Indianami, jako to wskazywał w *Octavo remedio*, powołując się także na Juntas de Barcelona z 1529 r., nie można posługiwać się wbrew ich woli (por. ley 22), lecz należy ich obdarzyć wolnością, zwłaszcza gdy brak jest tytułu legalności tego stanu (por. ley 23)¹⁴. Niezbędny jest zakaz angażowania ich do trudnych i niebezpiecznych prac (por. ley 24), których przykłady podaje w *Bravísima* i ostro oskarża w *Octavo remedio*¹⁵. Jedną z nich było, opisane

¹² Por. L a s C a s a s. *Historia*, dz. cyt., t. 2 s. 378a-386b, 491-495; A. M. F a b i e. *Vida y escritos de Don Fray Bartolomé de Las Casas, obispo de Chiapa*. T. 1. Madrid 1879 s. 135-138.

¹³ „ (...) Su Majestad ha de mandar inviolablemente y constituir por pragmática sanción, pregonada en las gradas de Sevilla y en todas las Indias, que por ninguna causa ni razón de aquí adelante perpetuamente no se haga esclavo alguno, aunque cometan cualesquiera crímenes, por graves que sean, y se levanten contra Su Majestad (...) so pena du muerte” (L a s C a s a s. *Memorial de remedios*, dz. cyt., s. 121a-b).

¹⁴ Por. Tenże. *Octavo remedio*, dz. cyt., s. 115b (*razón décimanona*); Tenże. *Memorial de remedios*, dz. cyt., s. 121b.

¹⁵ Por. Tenże. *Brevisima*, dz. cyt., s. 165b; Tenże. *Octavo remedio*, dz. cyt. s. 74a (*razón segunda*); Tenże. *Historia*, dz. cyt., t. 2 s 385a.

w jednym w rozdziałów *Brevisima*, poławianie pereł, które narażało na śmierć tak Indian jak i Murzynów (por. *ley* 25). Tu, jego zdaniem, należy bardziej cenić życie niż zyski ekonomiczne¹⁶.

Las Casas m.in. *Octavo remedio*, *Brevisima* i zapewne w *Memorial de dieciséis*, był świadomy funkcji niewolnictwa, jako elementu składnika struktury panowania hiszpańskiego. Mimo to zdecydowanie stał na stanowisku konieczności jego likwidacji, ale w ramach dobrych praw stanowionych przez cesarza. Ten sprzeciw znalazł pełne odzwierciedlenie w *leyes* 21-25, które stały się jakby zwierciadłem nauki i działalności Las Casas.

b. Encomienda

Las Casas w *Relación de denuncias*, znanej częściowo z *Brevisima*, a później i w *Octavo remedio*, przeciwstawia się oddawaniu encomiendy rządzącym (por. *ley* 26). Był przeciwny przekazywaniu encomiendy żonie czy dzieciom zmarłego (por. *ley* 30). Idzie tu jeszcze dalej niż *Instrucción* Cisneros z 1518 r. oraz list J. Zumárraga z 27 sierpnia 1529 r. ponieważ zaleca jej całkowitą likwidację, gdyż nie da się jej usprawiedliwić żadnym prawem czy racjami (por. *ley* 27)¹⁷. W *Octavo remedio* oczekuje likwidacji już istniejącej (por. *ley* 29), a obecnie jeszcze istniejące – dla uniknięcia nadużyć – winny być pod nadzorem Audiencji (por. *ley* 31)¹⁸.

Dominikański biskup zresztą przewiduje szybką prawną likwidację encomiendy oraz tzw. *depositos*. Karol V zalecał to już m.in. w *Instrucción* dla H. Cortés z 26 czerwca 1523 r., po konsultacjach z Radą Indii, ale bezkutecznie. Las Casas wykorzystuje ten argument w *Octavo remedio*, sięgając także do zaleceń Juntas de Barcelona z 1529 r. Jego zdaniem, Indianie, jako wolni wasale winni być podporządkowani nie lokalnym władzom, tylko Koronie, co np. podnosił bp Sebastián Rodríguez z Fuenleal w maju 1533 r.¹⁹. Radykalne sformułowania z *Memorial de remedios* i *Octavo remedio* znalazły odzwierciedlenie w *leyes* 26-30, a wynikały z potrzeby przeciwstawienia się konkretnym przykładom łamania praw człowieka w encomiendach.

c. Konkwista – odkrycia

Do *Leyes* Karola V w oficjalnych dokumentach często występowało pojęcia *conquista*, a w licznych *capitulaciones* aż trzy określenia: *descubris*,

¹⁶ Por. Tenże. *Brevisima*, dz. cyt., s. 163a-164a.

¹⁷ Por. Tenże. *Octavo remedio*, dz. cyt., s. 113a-114a (*razón décimaquinta*); Tenże. *Brevisima*, dz. cyt., s. 161-162; J. García Icazbalceta. *Don Fray Juan Zumárraga, primer obispo y arzobispo de México*. T. 2. Madrid 1881 s. 37-41.

¹⁸ Por. L a s C a s a s, *Octavo remedio*, dz. cyt., s. 72a-75b (*razón segunda*), 78b-80b (*razón quinta*); B i e r m a n n, dz. cyt., s. 75-78.

¹⁹ Por. L a s C a s a s. *Octavo remedio*, dz. cyt., s. 70a (*introducción*), 88a-91a (*razón septima*), 115a-b (*razón decimanona*); Tenże. *Memorial de remedios*, dz. cyt., s. 120a.

conquistar, *poblar*, które wyrażały następujące po sobie akty faktyczne a często i prawne przejmowania odkrytej ziemi. W dokumencie cesarskim używa się tylko nazw: *descubrimiento*, *poblacion* oraz trzy razy *conquistadores* (por. *leyes* 28, 32). Nie znane jest także odpowiednie zarządzenie, które by zakazywało używania pojęcia *conquista*²⁰.

Dokument cesarza zgadza się, aby *primeros conquistadores*, którzy mają rodziny a nie zdobyli czy uzyskali niczego w wyniku konkwisty byli preferowani do ewentualnego posiadania jakiś dóbr (por. *ley* 32). Istnieje jednak w tej dziedzinie wiele nadużyć administracyjnych oraz zwłaszcza w sądownictwie poprzez odejście od przewidzianej prawem procedury (por. *ley* 33), Las Casas w *Brevisima* i *Memorial* wskazuje na liczne przykłady szerzącego się zła, choć w ich ocenie jest bardziej radykalny niż *Leyes* (por. *leyes* 34-38)²¹.

Las Casas daleki był od przyznawania przywilejów dla pierwszych konkwistadorów (por. *ley* 32), zwłaszcza ze względu na ich tyranie i okrucieństwo jakie stosowali wobec lokalnej ludności (por. *ley* 28). Odkrycia choć nie są zawsze określane jako konkwista, jednak znaczone są orężem i krwią. Jako legalista, i w tej dziedzinie oczekuje szybkich zmian i przeobrażeń prawnych, a w konsekwencji i faktycznych.

Tak negatywny stosunek *Leyes* do konkwisty był z pewnością efektem ostrych wypowiedzi i wystąpień Las Casas, który uważał ją za najgorszą postawę człowieka wobec człowieka, sprzeczną z Ewangelią i porównywalną jedynie do praktyk islamu²². Takie sformułowanie, w tym czasie, było szczególnie ostrą negatywną oceną. *Octavo remedio* wskazuje na konieczność kar, zakazów i praw, które broniłyby Indian, którzy wręcz są wyjęci spod prawa i traktowani jak zwierzęta, zwłaszcza w konfrontacji ze złotem. Znaczenie Las Casas w przeobrażeniach wizji enkomieny wyraża członek Rady Indii Juan Vázquez de Arca, w korespondencji do księcia Filipa II z 1599 r., oczekując likwidacji tego systemu oraz prowadzenia odkryć na zasadach pokojowych i szanujących prawa²³.

²⁰ Por. Tenże. *Brevisima*, dz. cyt., s. 135a, 147a; Tenże. *Memorial de remedios*, dz. cyt., s. 121b-122a; Tenże. *Historia*, dz. cyt., t. 2 s. 475; M e n é n d e z P i d a l, dz. cyt., s. 121-123, 140-143, 202; M a n z a n o M a n z a n o, dz. cyt., s. 167-171, 199, 209-216, 254.

²¹ Por. L a s C a s a s. *Memorial de remedios*, dz. cyt., s. 122a-123a (*resumen*); Tenże. *Brevisima*, dz. cyt., s. 146b.

²² „Este término o nombre „conquista” para todas estas tierras y reinos de las Indias descubiertas y por descubrir, es término y vocablo tiránico, mahomético, abusivo, impropio e infernal. Porque en todas las Indias no he de haber conquistas contra moros de Africa o turcos o herejes que tienen nuestras tierras, persiguen los cristanos y trabajan de destruir nuestro sancta fe (...)”. (Tenże. *Memorial de remedios*, dz. cyt., s. 121b-122a).

²³ Por. Tenże. *Octavo remedio*, dz. cyt., s. 84a (*razón sexta*), 88a-89b (*razón séptima*); S. Z a v a l a. *La encomienda indiana*. Madrid 1935 s. 203; B i e r m a n n, dz. cyt., s. 72-73.

d. Dyspozycje ogólne

Ważnym elementem wskazywanym w *Leyes* była konieczność przestrzegania prawa, jego właściwe formułowanie, zwłaszcza w zakresie procedur wykonawczych. Niezbędne są pełne informacje o sytuacji Indian (por. *ley* 39), a zwłaszcza o ich złym traktowaniu i obarczaniu ciężkimi pracami (por. *ley* 40). Po prostu potrzeba była zwyczajna otwartość i obiektywne spojrzenie na napływające informacje. Radykalne, czasem wręcz szokujące przykłady różnych nadużyć podaje sam Las Casas w *Brevísima* i w zaginionym *Relación de denuncias*²⁴.

Także główne struktury władzy odnoszące się do Nowego Świata, tj. Rada Indii oraz Audiencje dotknięte były przekupstwami i korupcją (por. *leyes* 4, 5). Wskazywały to zwłaszcza specjalnie zarządzane wizytacje cesarskie. Jako doskonały znawca zagadnienia Las Casas w zaginionym *Septimo remedio* zaleca podporządkowanie wszystkich rządzących Audiencji (por. *leyes* 11, 15, 17, 19, 24, 34-37), a gdzie ich brak, należy je pilnie ustanowić, np. w Peru czy „Confines” (por. *leyes* 4, 5)²⁵. Jego zdaniem szczególnie skorumpowane było sądownictwo; sędziowie i prokuratorzy (por. *leyes* 20, 33). Nagminnie łamana była procedura; przedłużano procesy, odwoływano sesje, mnożono wymogi formalne itp.

Leyes Nuevas de Indias Karola V znoszą prawie całkowicie niewolnictwo (por. *leyes* 21-24), enkomierendę (por. *leyes* 26-30) i w sposób bardziej kompleksowy stawiają kwestie obrony wolności Indian, wskazując, iż są oni wolnymi wasalami Korony (por. *leyes* 25, 31, 33, 34, 38, 40). Widać zatem wyraźnie, iż pisma, działalność oraz wystąpienia Las Casas wobec Juntas de Valladolid i cesarza z 1542 r. były główną inspiracją dla treści tego dokumentu. Liczne sformułowania, a przede wszystkim duch i myśli Dominikanina znalazły się w *Leyes* Karola V, zmieniając dotychczasową wizję społeczną w Nowym Świecie²⁶. Czy na tym jednak kończy się rola Las Casas w doskonaleniu praw na rzecz Indian?

²⁴ Por. L a s C a s a s. *Octavo remedio*, dz. cyt., s. 103b (*razoun décime*; M. M. M a r t i n e z. *En el cuatro Centenario de las Nuevas Leyes de Indias*. CTom 65:1943 s. 56-58.

²⁵ „Echadas las personas peligrosas y escandalosas de la tierra (Peru) (...), el dicho visorrey porná personas en ellas no poderosas, fastuosas, sino como dijimos en el 7º. de los universales remedios, personas moderadas y mediocres (...) por excusar gastos a V. M. y muertes y tiranios que los gobernadores, más que otros, suelen hacer en los indios y aún en los españoles cristianos, porque solas las Audiencias reales conviene que tengan la jurisdicción universal, y todos los otros muy limitada y siempre el freno en la boca” (L a s C a s a s. *Representación*, dz. cyt., s. 132-133); Por. M a r t i n e z, *En el cuatro*, dz. cyt., s. 30-33, 52-54.

²⁶ Por. B i e r m a n n, dz. cyt., s. 34-35, 72-78; F. C a n t ú, *Bartolomé de Las Casas nel quadro del suo tempo*. W: *I diritti*, dz. cyt., s. 70-76; O r h a n t, dz. cyt., s. 80-91.

3. Prośby Las Casas a wydoskonalenie Leyes Nuevas

Promulgowane przez Karola V, w dniu 20 listopada 1542 r. w Barcelonie *Leyes*, choć nie były opublikowane drukiem, szybko dotarły do rąk Las Casas. Mógł on zatem dokonać konfrontacji dokumentu ze swymi poglądami, publikacjami i wystąpieniami wobec Juntas de Valladolid i cesarza.

Niezadowolone z *Leyes* spowodowało, razem ze współbratem zakonnym Rodrigo de Andrada, napisanie specjalnego *Memorialu*, przedstawionego cesarzowi w lutym 1543 r. w Madrycie²⁷. Celem autorów, jak piszą, jest (...) *para efecto y perfeccion de ellos (Leyes) y de todo lo ordenado y mandado por Vuestre Majestad*²⁸. Natomiast przyświecały im dwa główne motywy:

1. wiele sformułowań poszczególnych praw jest zbyt łagodnych i łatwo mogą stać się bezskuteczne, także z powodu nieproporcjonalnych sankcji karnych;

2. istnieje wiele luk, wymagających uzupełnień, dzięki którym lepsza będzie możliwość aplikacji prawa, a to przyczyni się do poprawy sytuacji Indian.

W opracowaniu obu zakonników na czoło wysuwają się szczególnie dyskutowane wówczas kwestie niewolnictwa, enkomiendy i konkwisty. Dodano tu m.in. szczególnie interesującą kwestię legalności władzy hiszpańskiej w Nowym Świecie.

a. Niewolnictwo

Niewolnicy, jeśli nie ma tytułu legalności tego aktu, winni być – przez Audiencję – ogłoszeni wolnymi (por. *ley* 23). Zdaniem autorów *Memorial de suplicas*, była to jednak tylko teoria, ponieważ praktyka, tj. fałszywe zeznania, nienawiść czy zastrzeżenie uniemożliwiały wyegzekwowanie prawa. Celowo przedłużano samą procedurę zwalniania. Potrzeba zatem specjalnego, oddzielnego aktu cesarskiego, ogłaszającego wolność Indian²⁹.

Szczególnie winny podlegać temu prawu ludy m.in. Wenezueli, Nikaragui, Gwatemali, Yucatan, Chiapa oraz wszyscy Indianie, których przewieziono już do Hiszpanii, a zwłaszcza do Sewilla. Wreszcie, należy wprowadzić zakaz wywozu niewolników, bez względu na kolor skóry, zgodę lokalnych władz, a nawet umieszczanie ich na statkach, mimo zgody ich dowódców. Idzie tu

²⁷ Bartolomé de Las Casas, Rodrigo de Andrada. *Memorial de suplicas*. W: Las Casas. Opusculos, dz. cyt., s. 181-203. Opracowanie to znane jest także pod tytułem: *Memorial de Fray Bartolomé de Las Casas u Frey Rodrigo de Andrada al rey*. Por. Menéndez Pidal, dz. cyt., s. 154-158.

²⁸ Las Casas, Andrada, dz. cyt., s. 181a.

²⁹ „(...) desde aquí manda declarar todos los indios que hay en las Indias que tienen nombre de esclavos, que estén herrados o no herrados con el hierro de V. M., por libres” (Tamże, s. 193b).

o uniknięcie ewentualnych dalszych niefortunnych, które pozwalałyby na nadużycia³⁰.

b. *Enkomienda*

Leyes Karola V stanowiły zakaz posiadania enkomiendy i kierowanie Indianami przez przedstawicieli władz, chyba że w wyniku śmierci właściciela zostali podporządkowani Koronie (por. *leyes* 26, 30). Także bardziej sprawiedliwe winno być ich rozdzielanie na danym terenie, gdzie mieliby pozostać po nadaniu im wolności (por. *ley* 28). Zdaniem autorów *Memorial*, niezbędne są także dodatkowe środki uniemożliwiające czynienie im zła, które niszczy całe narody czy populacje. Po prostu dochodzi do eksterminacji całych zbiorowości ludzkich, znaczonej cierpieniem i śmiercią³¹.

W celu choćby częściowego zaradzenia tym nadużyciom idzie szczególnie o wydanie zakazu wstępu do osiedli Indian oraz bezwzględne pomniejszenie zobowiązań finansowych czy innych trybutów, których niespełnienie łączyło się często z surowymi karami, a niekiedy nawet karą śmierci. Pilna jest potrzeba bezwzględnego stosowania sprawiedliwości i prawa oraz wytworzenie wzajemnych relacji opartych na zasadach Ewangelii³².

Zwolnienie z pewnych trybutów np. San Juan, Kuby czy Española (por. *ley* 40) winno być rozciągnięte i na inne tereny, co w konsekwencji przyczyni się także do wolności osiedlania się i zamieszkania. Takich warunków oczekują np. Peru, Nuevo Reino de Granada. Dar wolności winien być połączony z możliwością pracy, gdyż w przeciwnym razie, jak to miało miejsce np. w Gwatemali w 1539 r. w stosunku do niektórych Meksykanów, zostali oni narażeni na dalsze niewolnictwo. Musieli podjąć niewolnicze prace publiczne czy oddać się na służbę właścicielom enkomiendy czy wręcz swoim sąsiadom (por. *ley* 38)³³.

Oczywiście, dopuszczalne jest zaangażowanie Indian (por. *ley* 24), ale nie może to być niebezpieczne dla ich zdrowia, życia, zachowania populacji, przeciw wolności i bez wynagrodzenia. Winni być w całej pełni traktowani jako wolni ludzie, którzy prawnie znajdują się na danym terytorium.

³⁰ Por. Tamże, s. 194a-195b; R. Aguayo Spencer. *Don Vasco de Quiroga. México 1949* s. 249-406; C. Bacierno. *Libertad natural y esclavitud natural en la escuela de Salamanca*. W: *I diritti*, dz. cyt., s. 181-189.

³¹ „(...) tales provisiones e instrucciones, y con tantas y tales penas y con todos los amparos y remedios que hallar se pudieran, para que se quite y destierre toda ocasión de ser mas opresas, cautivas y afligidas y muertas aquellas naciones” (Las Casas, *Andrada*, dz. cyt., s. 186a-b). Por. Tamże, s. 185a-186b.

³² „(...) Vuestra Majestad mandase que los españoles no vayan ni entren en los pueblos de los indios, y que los oficiales de Vuestra Majestad les acudan con los tributos y rentas que los pueblos les habían de dar después de tasados y moderados según reglas de justitia y razón” (Tamże, s. 186b).

³³ Por. Tenze. *Carta*, dz. cyt., s. 59b; *Biermann*, dz. cyt., s. 28-32.

Zdaniem Las Casas i Andrada, niezbędny jest całkowity zakaz wykonywania prac służebnych, które stanowiły pretekst i okazję do wielu nadużyć. Pilnym jest natomiast sprowadzenie z Hiszpanii jucznych zwierząt, które będą mogły zastąpić Indian w szczególnie trudnych pracach³⁴.

Zauważa się, iż podporządkowanie Indian Koronie często niestety, oznacza ich uzależnienie od przyjaciół czy rodzin urzędników (por. *ley* 28). Funkcjonowały bowiem pewne układy o charakterze mafijnym. Temu *ex officio* winna przeciwdziałać Audiencia, która rozstrzyga sprawy wobec czterech zakonników, Franciszkanów i Dominikanów, którzy jednak nie powinni mieć krewnych wśród Indian. Jako przykład właściwego podejścia do ludności lokalnej i pozytywnego ułożenia wzajemnych stosunków, podają prowincję Chiapa, miejsce pracy misyjnej Las Casas. Tu starał się on wprowadzić w praktykę pokojową ewangelizację³⁵.

c. *Konkwista – odkrycia*

W *Leyes Nuevas* nie ma wyraźnego i jednoznacznego zakazu wojny i konkwisty, dlatego mogły one być wykorzystywane, jako droga dla zdobycia niewolników (por. *ley* 21). Działania zbrojne, motywowane często kryteriami wiary, były przykrywką łapanek nowych niewolników. Stąd potrzeba wyraźnego dekreту cesarza zakazującego wojny i wszelkich tego typu działań, w tym szczególnie konkwity. Zakaz ten miał dotyczyć w równym stopniu, tak ziem już odkrytych jak i od odkrycia przeznaczonych³⁶.

Dotychczasowe prawa wymagały zgody Audiencji na odkrycia morzem, co pośrednio było aprobatą wojen ofensywnych (por. *ley* 34). W odkryciach tych miało towarzyszyć dwóch zakonników, którzy mogli pozostać i osiedlić się wśród Indian (por. *ley* 35). Była to swoista gwarancja przestrzegania prawa, często z mizernym skutkiem, przecież zakonnicy też posiadali enkomiendy. Zdaniem autorów *Memorial* to samo winno dotyczyć także odkryć prowadzonych lądem, które w tym okresie miały częściej miejsce. Ważnym elementem było posiadanie pisemnego dokumentu i odpowiednich zezwoleń Audiencji, w przeciwnym razie działania te zasługiwały na kary

³⁴ Por. Las Casas, Andrada, dz. cyt., s. 195b-196b; C. Saenz de Santamaria. *El Licenciado Don Francisco Marroquin. Primer obispo de Guatemala (1499-1563)*. Madrid 1964 s. 154-158; Manzano Manzano, dz. cyt., s. 129-138.

³⁵ Por. Las Casas, Andrada, dz. cyt., s. 189b-190a; Orhant, dz. cyt. s. 91-98.

³⁶ „ (...) que tenga por bien el mandar declarar expresa y distintamente y con provisiones reales publicarse y apregonarse en todas las Indias, que su voluntad es de que aquí adelante que haya conquistas ningunas, ni guerras, ni escándalos, ni estos bullicios algunos en todas partes de ellas descubiertas y por descubrir” (Las Casas, Andrada, dz. cyt., s. 190a-191b).

i uznanie jako nadużycie. Ostatecznie jednak oczekiwany jest całkowity zakaz wojen przeciw Indianom, chyba że wymaga tego prawo do naturalnej obrony³⁷. Wszelkie działania dotyczące odkryć winny być bardzo precyzyjne i wyjaśniać dotychczasowe nadużycia czy odejścia od prawa (por. *leyes* 34, 35).

Istnieje wiele przykładów wykorzystywania czy stanowienia zarządzeń lub praw, które godzą w autorytet i pozycję cesarza jako księcia, katolika, człowieka sprawiedliwego (por. *ley* 37). Pochodzą one nierzadko ze strony samych urzędników Audiencji, którzy winni stać na straży przestrzegania prawa. Pilnie zatem należy je odwołać lub dać ich nową jasną i pozytywną wykładnię. Następnie należy odwołać złych urzędników, którzy nadużyli autorytetu i swego urzędu, a czasem byli bezkrytycznymi wykonawcami otrzymanych zarządzeń. Co więcej, sytuacje i postawy podobne mogą być często efektem luk w różnych prawach, a które zachęcają do nadużyć (por. *leyes* 32, 37). To było przecież jednym z motywów proponowanych modyfikacji i udoskonalień. Autorzy wskazują także konkretne przykłady potrzeby odwołania już stanowionych praw, jak np. *Capitulación* dla Diego Gutiérrez w Nueva Cartago oraz niektórych urzędników w Valle de Ulanche i w Yucatán³⁸.

d. Dyspozycje ogólne

Las Casas i Andrade postulują ustanowienie na dworze cesarskim generalnego prokuratora i obrońcy wszystkich ludów pierwotnych Nowego Świata, z dobrym oraz wystarczającym uposażeniem cesarskim albo ze strony samych Indian³⁹. Wobec niebezpieczeństw w nauczaniu wiary potrzeba ustanowienia odpowiedniej osoby duchownej z władzą i autorytetem legacji papieskiej.

Pilna jest potrzeba corocznych synodów, które winny być zwoływane zgodnie z oczekiwaniami jakie przynosi życie i działalność ewangelizacyjna.

³⁷ Por. Las Casas. *Memorial de remedios*, dz. cyt., s. 122a; Las Casas, Andrade, dz. cyt., s. 191a.

³⁸ „Porque por una de las ordenanzas que Vuestra Majestad ahora mendó hacer, parece que los (...) tiranos y nocivos hombres, por haber hecho los dichos asientos y capitulaciones, creyendo Vuestra Majestad que hayan sido válidas de Derecho y ser decente a V. M., como príncipe católico y justo, guerdárselas, los deja con los dichos cargos y oficios, aunque con algunas limitaciones y instrucciones que manda a las Audiencias que les pongan” (Tamże, s. 196a-197b). Por. Tamże, s. 196a-201b; J. Delumeau, *Reformy chrześcijaństwa w XVI i XVII wieku. T. 2. Katolicyzm między Lutrem a Wolterem*. Warszawa 1986 s. 109-113; L. Vereecke. *Da Guglielmo d'Ockham a sant'Alfonso de Liguori. Saggi di storia della teologia morale moderna 1300-1787*. Milano 1990 s. 510-517.

³⁹ „(...) que en esta real corte haya un general procurador y defensor de todas aquellas naciones” z „(...) un muy bueno y abundante salario” (Las Casas, Andrade, dz. cyt., s. 202a).

Należy opublikować instrukcję przed chrztem, opracowaną przez ośmiu profesorów – w tym Franciszka de Vitoria – z 1 lipca 1540 r., która była odpowiedzią na prośbę Las Casas z 31 marca 1540 r. Winni ją posiadać wszyscy biskupi i misjonarze, a także nauczyć się z niej korzystać⁴⁰.

Rada Indii, jako ciało odpowiedzialne za całość problemów Nowego Świata, winna być bardziej otwarte na napływające stamtąd informacje. Dotyczy to szczególnie kwestii naruszeń prawa i sprawiedliwości, które związane są z łamaniem praw człowieka, także w zakresie wolności i praw religijnych. Zdaniem obu autorów tylko na fundamencie prawa istnieje realna szansa pozytywnego uregulowania wzajemnych relacji między lokalną ludnością pierwotną a napływowymi Hiszpanami⁴¹.

Ważnym elementem, zupełnie nowym w stosunku do *Leyes Nuevas*, są uwagi o legitymizacji władzy hiszpańskiej w Nowym Świecie, która przede wszystkim winna być zgodna z prawem Bożym oraz *Testamentem* Izabeli z 1504 roku. Istnieje zatem pilna potrzeba satysfakcji pokrzywdzonym, także w postaci odpowiednio zmodyfikowanych najnowszych zarządzeń i przepisów prawnych. Tu znacząca rola przypada zakonnikom i wszystkim misjonarzom, którzy winni wyjaśniać Indianom wszystkie nadużycia, niedociągnięcia czy braki ze strony Korony i jej przedstawicieli. Z drugiej strony, specjalna komisja hiszpańska, złożona z duchownych i świeckich, winna mieć szeroki kontakt z lokalnymi władzami, aby wyjaśnić korzyści dla Indian z uznania władzy Korony⁴². Ostatecznie ta nowa sytuacja stawia ich w pozycji wolnych wasali Karola V, najwyższego władcy.

Sprawiedliwość i prawo wobec Nowego Świata zakłada m.in. respektowanie lokalnych władz, niezależnie jak one są oceniane z pozycji europejczyka. Trzeba uszanować jej tytuły, posiadłości, zakres władzy, także wobec ich wasali. Jest to pozytywne odniesienie do zastanych tam struktur

⁴⁰ Por. Biermann, dz. cyt., s. 69-72, 113-114; Vereecke, dz. cyt., s. 514-517, 523-532; D. Borobio, *Teólogos salmantinos e iniciación cristiana en la Evangelización de América durante el S. XVI*. W: *Evangelización en América*. Salamanca 1988 s. 7-163; G. Gusdorf, *Les origines des sciences humaines*. T. 2. Paris 1967 s. 467-478; A. García y García, *Salamanca y los concilios de Lima*. W: *Evangelización*, dz. cyt., s. 245-348.

⁴¹ „(...) sea servido de mandar que en su Real Consejo de las Indias reciban las informaciones de Derecho sobre cada artículo de los susodichos y mande V. M. determinar lo que hallare por Derecho y justicia” (Las Casas, Andrada, dz. cyt., s. 192b).

⁴² Por. Tamże, s. 182b-183b, 191b-193b; S. Świeżawski, *U źródeł nowożytnej etyki. Filozofia moralna w Europie XV wieku*. Kraków 1987 s. 257-262; P. Costañeda Delgado, *La teocracia pontifical y la conquista de América*. Vitoria 1968 s. 162-180, 245-332; J. Merino, *Fundamentos de la teoría política del P. Las Casas*. CTom 102:1975 s. 279-323; L. Galmes, *Bartolomé de Las Casas y su visión crítica de la „Empresa de Indias”*. W: *I diritti*, dz. cyt., s. 353-368; R. Natella, *La giustificazione della potenza nella critica alla conquista dell'America Latina de Bartolomé de Las Casas*. W: *I diritti*, dz. cyt., s. 515-523.

społecznych, ekonomicznych czy kulturowych. Należy zatem przywrócić dawny stan dóbr wspólnych jak np. kopalnie, pokłady, przejścia, rzeki czy bramy. Szczególnie ważnym było uznanie zwyczajów, ich różnorodnych przejawów i form, a przede wszystkim, wolności mieszkańców, chyba że jest to przeciwne wierze, rozumowi i dobremu obyczajom⁴³.

Propozycje wyrażone w *Memorial de súplicas*, zgodnie z motywami autorów, precyzują i wyjaśniają wiele szczegółowych przepisów *Leyes* Karola V, niekiedy zaś proponują nowe, własne i bardziej precyzyjne. Widać w nich dalej idący radykalizm w obronie Indian i ich praw, przy jednoczesnej głębokiej świadomości specyfiki imperium Karola V i zakresu oraz struktur jego władzy. Szacunek dla prawa Bożego i naturalnego oraz *ius gentium* winien znajdować odzwierciedlenie w doskonalonych prawach, stanowionych przez władzę hiszpańską. Trzeba, zdaniem Las Casas i Andrada, mieć świadomość potrzeby udoskonalień, które najczęściej dyktuje życie, zwłaszcza w swych negatywnych przykładach. Była to propozycja, reakcja na lekturę *Leyes Nuevas* oraz potrzeba wyrastająca z pracy misyjnej Las Casas⁴⁴. *Memorial de súplicas* wyrósł z lektury *Leyes* i był odpowiedzią, na miarę teorii oraz praktyki, wizji kształtowania się prawa dla Indian w Nowyn Świecie.

4. Wpływ Las Casas na rewizję *Leyes Nuevas*

Memorial de súplicas zaprezentowany przez Las Casas i Andrada, Karolowi V, w Madrycie w lutym 1543 r., został już dnia 28 lutego tegoż roku przekazany Radzie Indii, z poleceniem aby wysłuchała jego autorów i wykorzystała sugestie (1 marca 1543 r.). Także sam cesarz, poinformował samych autorów, wyrażając nadzieję, iż będą mogli osobiście złożyć niezbędne informacje wobec Rady⁴⁵.

⁴³ „(...) restituva y ponga en su prístino estado algunas cosas que son bienes comunes de todas las comunidades y repúblicas del mundo (...) como son salinas, cerros de metales, alumbres, puertas y otras cosas semejantes” (L a s C a s a s , A n d r a d a , dz. cyt., s. 184a). „(...) no pierdan el nombre de señorío ni su jurisdicción y dominio cada uno sobre sus vasallos, pues nuestra santa fe no priva a nadie de lo que le compete de ley natural y Derecho de gentes” (Tamże). Por. Tamże, s. 184a-185a, 192b; M. L. R e d o n d o R e d o n d o. *Utopia vitoriana y realidad indiana*. Madrid 1992 s. 131-156; M. A n d r e s. *La teología española en el siglo XVI*. T. 2. Madrid 1977 s. 469-483.

⁴⁴ W liście z dnia 1 marca 1543 r. Karol V pisał do Rady Indii: „(...) ya sabeis como el Padre fray Bartolomé de Las Casas y fray Rodrigo de Adrada su compañero, vinieron de nuestras Yndias a nos ynformar de algunas cosas cumplideras al servicio de Dios nuestro señor y nuestro y bien de los naturales de aquellas partes” (M a n z a n o M a n z a n o , dz. cyt., s. 135, przypis 126). Por. M e n e n d e z P i d a l , dz. cyt., s. 147-159; M. Á. M e d i n a. *Evangelización y colonización. Ideario y praxis de los dominicos americanos antes de las leyes nuevas*. W: I diritti, dz. cyt., s. 497-513.

⁴⁵ „(...) entrogolo con el Consejo de fray Bartolomé de Las Casas” (L a s C a s a s , A n d r a d a , dz. cyt., s. 830). Por. J. P é r e z d e T u d e l a. *Estudio crítico preliminar*. W: Las Casas. Historia, dz. cyt., t. 1, s. CLL; M a n z a n o M a n z a n o , dz. cyt., s. 134-137.

Wymownym jest, że 1 marca 1543 r. Las Casas został mianowany biskupem Chiapa. Rozpoczyna się zupełnie nowy okres w jego życiu i posłudze ewangelizacyjnej⁴⁶. Następnie Las Casas i Andrada zostali przesłuchani przez Radę Indii, wobec której odczytali *Memorial* i złożyli wyjaśnienie. Już 11 kwietnia tegoż roku sekretarz Rady, po wysłuchaniu obu autorów, poinformował Karola V, sugerując, aby w jakimś stopniu uwzględnić uwagi obu Dominikanów. Była to niezwykle ważna interwencja wobec Juntas de Valladolid⁴⁷.

Dnia 4 czerwca 1543 r. książę Filip II w Valladolid – pod nieobecność cesarza – podpisał *Real Provisión*, która zawierała sześć *Declaraciones y adiciones* do *Leyes Nuevas* z 1542 roku⁴⁸. Ich sens ukazuje Prolog cesarza, który sam dostrzega potrzebę udoskonaleń i precyzji *Leyes*. Dlatego m.in. polecił Radzie, aby dodała ewentualne uzupełnienia i precyzacje. Zatem nowy dodatek należy traktować łącznie z *Leyes* i ma on taką samą moc prawną. Zresztą, jest to jakby podobna sytuacja, która miała miejsce w przypadku *Leyes de Burgos* z lat 1512-1513⁴⁹.

Zestawienie *Declaraciones* i *Memorial de súplicas* wskazuje na ich pewne zależności, ale tylko oczywiście jednostronnie, zważywszy iż interwencja Las Casas i Andrada wynikała z polecenia i zainteresowań osobistych cesarza. Inną kwestią jest oczywiście, odniesienie nowego dokumentu do *Leyes* które ostatecznie pozostawione zostały w nienaruszonej treści, promulgowanej przez Karola V. Takie działania były często stosowaną formułą, która pozwalała uwzględnić nowości, jednocześnie nie naruszając zasadniczego dokumentu⁵⁰. Jednocześnie jest to świadomością wrażliwości na nowości,

⁴⁶ Por. H a n k e , G i m é n e z F e r n á n d e z, dz. cyt., s. 74-75; A. M. F a b i e. *Vida y escritos de Don Fray Bartolomé de Las Casas, obispo de Chiapa*. T. 2. Madrid 1879 s. 87-105, 121-124; B i e r m a n n, dz. cyt., s. 37-47; Ö r h a n t, dz. cyt., s. 91-98.

⁴⁷ Por. L a s C a s a s , A n d r a d a, dz. cyt., s. 190b.

⁴⁸ Por. L e y e s, dz. cyt., s. 830-835; M e n e n d e z P i d a l, dz. cyt., s. 155-159.

⁴⁹ „ (...) y porque después acá ha parecido ser necesario y conveniente declarar y añadir algunas cosas en algunas de las dichas ordenanzas y acrescentar otras, de nuevo mandamos a los del dicho nuestro consejo de las Indias y platicasen la provisión y orden que en ello se debía dar, los cuales, habiéndolo diversas veces tratado y conferido muy particularmente y conmigi el rey consultado, fue acordado que cerca dello debíamos mandar proveer y ordenar las cosas que de yuso serán declaradas, las cuales queremos y mandamos que se incorporen con las dichas ordenanzas de que de suso se hace mención y que de aquí adelante sean guardadas, cumplidas y ejecutadas por leas inviolablemente con las declaraciones y adiciones en esta nuestra carta contenidas” (*Leyes*, dz. cyt., s. 830). Por. L a s C a s a s. *Historia*, dz. cyt., t. 2 s. 200-218; A l t a m i r a, dz. cyt., s. 22-45; M e d i n a, dz. cyt., s. 497-513.

⁵⁰ „ (...) queremos y mandamos que sean guardadas y ejecutadas inviolablemente y que tengan vigor y fuerza de leyes como si fueran hechas y promulgadas en cortes (...); y para que sean mejor mandadas y cumplidas y mas público y notorio a todos, mandamos questa dicha nuestra carta sea imprimida al pie de la dicha nuestra provisión y ordenanzas, porque ninguno pueda dello pretender ignorancia” (*Leyes*, dz. cyt., s. 835).

które przynosiły realia życia i pracy ewangelizacyjnej, nie mówiąc już o kwestiach społecznych, kulturowych czy ekonomicznych.

Analizie zostaną poddane poszczególne deklaracje, przy jednoczesnym ich odniesieniu do propozycji Las Casas i Andrada oraz całej wcześniejszej działalności, zwłaszcza tego pierwszego. Jest to znaczący przejaw pewnych procesów odniesień do Nowego Świata i kształtowania się praw oraz zasad konkwisty.

1a. Przywileje na rzecz pierwszych konkwistadorów, którzy nie posiadali enkomieny (por. *ley* 28) rozciąga się na ich legalne dzieci (por. *ley* 32), które są biedne i nie mają enkomieny czy innych podstaw do życia, ale dopiero po śmierci ojca i gdy mają one zdolność oraz odpowiedni wiek do tego aktu. Natomiast, tym które nie mają wieku należy dać, z zasady, trybuty Indian z enkomieny, wystarczające do życia i warunków pracy w nowych sytuacjach. W tym zapisie trudno dopatrzeć się inspiracji Las Casas, który był negatywnie ustosunkowany do wszelkich form enkomieny. Tu natomiast widać wyraźne zalecenie cesarza, w odpowiedzi na realia życia w Nowym Świecie oraz rozszerzenie *Leyes Nuevas*, aby w ten sposób umożliwić legalizację prawnych potrzeb rodzin pierwszych zdobywców. Nie można było bowiem być obojętnym na sytuację materialną wielu Hiszpanów w nowych posiadłościach, wynikało to ze zwyczajnej sprawiedliwości, choć nie zawsze uwzględniało miejscową rzeczywistość⁵¹.

2a. Właściciele enkomieny winni rezydować na jej terenie; to ważny postulat czy zarządzenie kolejnej deklaracji. Nieobecność czy opuszczanie, bez odpowiedniej zgody, powoduje, iż Indianie przechodzą pod władzę cesarza. Nadużycia tego rodzaju miały miejsce szczególnie w Nowej Hiszpanii. Z obowiązku rezydencji nie zwalniają zobowiązania czy funkcje publiczne, członkostwo w Radzie Indii. Natomiast zabrane zostaną te przywileje przebywającym w Hiszpanii z innych motywów niż publiczne. Starano się w ten sposób ukrócić wyjazdy do Europy, które często strasznie się przedłużały, a co z powodu braku kontroli właścicieli enkamiendy było okazją dla urzędników do złego traktowania Indian i wielorakich nadużyć. To zupełnie nowe prawo, forma zarządzenia wielorakim nadużyciom, nie występujące w *Memorial* Las Casas i Andrada ani w *Leyes* Karola V⁵². Był to jednak ważny element porządkowania struktur władzy w Nowym Świecie, zwłaszcza że wyrastał z praktycznych przesłanek.

3a. Zaleca się ograniczenie i pomniejszenie trybutów czy innych zobowiązań Indian na rzecz Korony i winny one być mniejsze w stosunku do tych jakie płacili kacykom przed przybyciem Hiszpanów i podporządkowaniem nowej władzy kolonialnej (por. *ley* 38). Obecne zobowiązania powinni móc

⁵¹ Por. L a s C a s a s , A n d r a d a , dz. cyt., s. 185a-186b.

⁵² Por. *Leyes*, dz. cyt., s. 831-832; B i e r m a n n , dz. cyt., s. 35, 75-78; L a s C a s a s , *Representación*, dz. cyt., s. 123-133; Z a v a l a , dz. cyt., s. 287-303.

zrealizować bez większych wysiłków, aby w ten sposób odczuli znaki łaski i dobroci cesarza. Istnieje jednak w tej dziedzinie wiele nadużyć ze strony właścicieli enkomieny, stąd konieczność nowych regulacji prawnych bardziej korzystnych dla Indian. Postuluje się zatem wprowadzenie obowiązku szczegółowej dokumentacji i rejestracji wszystkich wpływów ze strony Indian, tym bardziej, że sprawdziło się to m.in. w Nowej Hiszpanii. W całej tej sferze ważnym było zawsze ukazanie, w konkretnych a zarazem prostych przykładach, cesarza jako najwyższego i powszechnego władcy oraz pana, ale który jednocześnie zatroskany jest o byt Indian. Była to powszechna, w tym czasie, tendencja ukazywania każdego władcy jako dobrego pana, myślącego o wszystkich i negatywnie nastawionego do wszelkiego zła⁵³.

4a. Indianie, jako wolni wasale Korony, winni być dobrze traktowani, zwłaszcza przez urzędników odpowiedzialnych za trybuty oraz właścicieli enkomieny (por. *ley* 31). Audjencia winna interesować się przypadkami ich prawnego wychodzenia z enkomieny. Zawsze powinni być odpowiedzialnie traktowani przez każdą władzę, a ich nowy status ludzi w pełni wolnych nie powinien zmieniać stosunku do nich. Nie wolno im czynić szkody tak osobistej jak i wobec wszelkich ich dóbr żywych czy martwych. Bardziej szczegółowo wskazuje się na zakaz ich zabijania, zabierania siłą żon czy córek lub czynienia innych niesprawiedliwości, zwłaszcza wobec członków rodziny, klanu czy grupy. Wszystko zaś to winno być obwarowane surowymi karami według praw cesarskich, aby w ten sposób zniechęcić do tych form zła i krzywdy. Motywem wszystkich i wszelkich norm prawnych winna być świadomość, iż Indianie – jak to już stwierdzał *Testament Izabeli* – są wolnymi ludźmi, i jako tacy wasalami Korony⁵⁴.

5a. Wprowadza się zakaz pobierania trybutów przez urzędników Korony czy właścicieli enkomieny przed ustaleniem ich rodzajów oraz wysokości przez cesarza, Audjencję albo specjalnego delegata (por. *ley* 38). Nikt nie jest upoważniony czy kompetentny, bezpośrednio lub pośrednio, a także poprzez inne osoby aby czynić rozeznanie w tej materii, uwzględniając także ewentualną wolę samych Indian. Zresztą zakaz ten związany jest z cesarskim zamiarem ograniczania i pomniejszania zobowiązań Indian, tak w naturze

⁵³ „(...) que sean menos que lo que solían pagar en tiempo de los caciques y señores que los tenían antes de venir a nuestra obediencia, pare que conozcan la voluntad que tenemos de les relevar y hacer merced” (*Leyes*, dz. cyt., s. 833). Por. *Las Casas*, *Andrada*, dz. cyt., s. 183b, 182b; *Mendoza Pidal*, dz. cyt., s. 61-63; *L. B. Simpson*, *The Encomienda in New Spain*. Berkeley 1950 s. 145-156; *Fabie*, dz. cyt., t. 2 s. 200-205.

⁵⁴ „(...) sean bien tratados como vasallos nuestros y personas libres, como lo son (...) matare o hiriere o pusiere las manos injuriosas en cualquier indio o le tomare su mujer o hija o hiciere fuerza o agravio, sea castigado conforme a las leyes de estos reinos” (*Leyes*, dz. cyt., s. 833). Por. *Las Casas*, *Andrada*, dz. cyt., s. 185b-186a; *Las Casas*, *Octavo remedio*, dz. cyt., s. 72a-75b (*razón segunda*), 78b-80b (*razón quinta*).

jak i odpowiednim środkiem płatniczym czy wymaganej pracy. Działania przeciwne tym przepisom związane są z karami a często z bezpośrednią utratą pełnionego urzędu czy nawet w jakimś stopniu i własności. Szczególnie ostro piętnowane są wszelkie próby powiększania trybutów, gdyż zawsze są one wbrew obowiązującemu prawu a także i samej jego wykładni⁵⁵. Deklaracja ta jest precyzacją i uzupełnieniem *deklaracji nr 3*. Poświęcenie temu zagadnieniu tak wiele miejsca świadczy bez wątpienia o zapotrzebowaniu i oczekiwaniach regulacyjnych, które będą w stanie przeciwstawić się licznym nadużyciom.

6a. Każdego roku winny być przez wszystkich urzędników sporządzane i wysyłane szczegółowe sprawozdania z otrzymanych i pobranych od Indian trybutów na rzecz Korony (por. *ley 39*). To także winno ukazywać przejawy łaski cesarza na rzecz miejscowej ludności pierwotnej. Wreszcie ukazuje to stan majątkowy danego terenu oraz jego możliwości. To nowe zarządzenie administracyjne nie występuje wyraźnie w *Leyes* ani w *Memorial de súplicas*, ale jest ważną precyzacją, która ma na celu przeciwdziałanie łamaniu prawa i nadużyciom⁵⁶.

Z analizy *Declaraciones* widać wyraźnie, iż Rada Indii, po wysłuchaniu Las Casas i Andrada oraz przestudiowaniu *Memorial de súplicas*, uwzględniła niektóre sugestie. Z pewnością argumentem były tu także zalecenia samego cesarza z lutego i marca 1543 r. Nie bez znaczenia był zapewne także fakt nominacji biskupiej Las Casas, a więc swoistego uznania dla linii i praktyki jego działalności ewangelizacyjnej na rzecz praw Indian.

Można łatwo zauważyć, iż *deklaracje 3, 4 i 5* noszą wyraźne znaki inspiracji obu Dominikanów, a zwłaszcza Las Casas, jeśli wziąć pod uwagę całe jego nauczanie i działalność. Ukazuje się on tu faktycznie jako konsekwentny obrońca Indian⁵⁷. Zdaniem autorów *Memorial*, precyzacje i uzupełnienia luk *Leyes* będą korzystne dla ich pełniejszej aplikacji w Nowym Świecie, dla sprawiedliwości na rzecz Indian oraz pokojowego przebiegu głoszenia Ewangelii.

* * * * *

Przeprowadzone analizy i porównania upoważniają do stwierdzenia, że – w znacznym i widocznym stopniu – dzięki działalności oraz pismom Bartłomieja de Las Casas *Leyes Nuevas* Karola V powstały w tym właśnie

⁵⁵ „(...) no ses osado ningún español, directe ni indirecte, por si ni por otra persona, por causa ni color alguna, aunque diga que los indios se los dieron de su voluntad ni por rescate o en recompensa de alguna cosa que se les dio, de llevar cosa alguna más de lo que fuere tasado, so pena que (...), por el mismo hecho, sea privado de los dichos indios y se pongan en nuestra Corona real” (*Leyes*, dz. cyt., s. 834). Por L a s C a s a s, *Memorial de remedios*, dz. cyt., s. 112b-123a; L a s C a s a s, A n d r a d a, dz. cyt., s. 187a.

⁵⁶ Por. *Leyes*, dz. cyt., s. 835.

⁵⁷ „Tenemos evidencia de que, en esta ocasión, obraron al dictado del obstinado e implacable Defensor de los indios” (M a n z a n o M a n z a n o, dz. cyt., s. 137).

czasie i w takiej właśnie formie. Motywacje historyczne, środowiskowe czy koniunkturalne nie tłumaczą w pełni faktu wydania tak ważnego dokumentu. Informacje, doniesienia, oskarżenia i propozycje rozwiązań oraz uregulowań prawnych w Nowym Świecie proponowane przez Dominikanina twórczo wpłynęły na cały proces tworzenia dokumentu cesarskiego. Był jakby obecny przy nim na wszystkich jego etapach.

Las Casas ukazuje się zatem jak promotor, cenzor, redaktor, konsultor, rewizor czy krytyk *Leyes*. Można w nich łatwo dostrzec tak ducha jak i konkretne treści Las Casas. Tchnie z nich nie utopijny czy ultra rygoryzm ale realna świadomość potrzeby doskonalenia prawa i jednocześnie jawiących się w tym względzie trudności. Doświadczenie misyjne czyni z niego wielkiego realistę. Forma *Leyes*, a więc nauczanie Las Casas jest znakiem pokonania konkwistadorów i właścicieli enkomiendy w ich wypaczaniu prawa, czynionym zło wobec pierwotnej ludności Nowego Świata, nie mówiąc już o zaprzeczeniu Ewangelii.

Zatem można się pytać, czy Las Casas odniósł sukces w swych staraniach o prawa Indian czy też *Leyes Nuevas* to jego porażka, niepowodzenie. Tak statyczna jak i dynamiczna wizja *Leyes* i dzieła Dominikanina, a więc odpowiadająca matematycznym i historycznym analizom wypada dla niego pozytywnie. Tak ilościowo jak i jakościowo jego dzieła, w sensie proponowanych rozwiązań, są obecnie w nowych propozycjach prawnych Karola V. Widać ostatecznie obecność prawie wszystkiego co głosił, o co zabiegał, choć z drugiej strony zostało to wyrażone może w formie mniej radykalnej niż niektóre jego postulaty. Był w tym względzie radykalistą, choć respektującym prawo i w nim ostatecznie upatrywał jedyną, ewolucyjną szansę naprawy stosunków w Nowym Świecie.

Trzeba jasno zauważyć, iż w zakresie propozycji rozwiązań kwestii niewolnictwo, enkomiendy czy konkwisty Las Casas odniósł całkowity sukces, choć jego pełna realizacja może rozciągnęła się bardziej w czasie. Podobnie także propozycje udoskonaleń i reformy Rady Indii oraz Audiencji były we właściwym kierunku, przy jednoczesnej świadomości ich braków, a zwłaszcza personalnych nadużyć.

Zatem *Leyes Nuevas de Indias* wraz z *Declaraciones Karola V*, przy znacznym współudziale Las Casas, kończy – w płaszczyźnie prawnej – najciemniejszy okres konkwisty hiszpańskiej. Staje on jako indianofil, broniący praw Indian, ale ze świadomością, iż opierają się one – tak samo jak w odniesieniu do Hiszpanów – na prawie naturalnym, Bożym i *ius gentium*. Las Casas staje w szeregu wielkich obrońców praw człowieka i dziełu temu poświęcił całe swe życie oraz działalność.

Bartolomé de Las Casas y Leyes Nuevas de Indias (1542)

Las famosas Leyes Nuevas de Indias fueron promulgadas y firmadas por el Emperador Carlos V en Barcelona, el 20 de noviembre de 1542. Llevaban por título: Leyes y Ordenanzas nuevamente hechas por su Majestad para la gobernación de las Indias y buen tratamiento y conservación de los indios. Las nuevas normas llegaron a ser un hecho porque el Emperador, por su absoluta y cesárea voluntad, se decidió a hacerlas.

Esta claro que el Padre Las Casas, con su actividad a la promulgación de unas Leyes, sus escritos redactados con este propósito y con su intervención en las Juntas de Valladolid, fue el inspirador de muchas de esas Leyes Nuevas; es decir, que no solamente influyó para que se elaborasen, pero sin tener eficacia; sino que sus informes tuvieron una gran eficacia, ordenando muchas.

La lectura de las Leyes Nuevas, por lo que se ve, no le dejó satisfecho al P. Las Casas. Sin embargo, el Padre se lanza rápidamente a escribir un Memorial de súplicas (con el P. Rodrigo de Andrada). La matización de determinadas leyes en uno u otro sentido es lo que constituye, por tanto, el contenido de ese memorial; al que anteponen unas súplicas introductorias sobre la legitimación del factum español en el Nuevo Mundo.

El día 4 de junio de 1543 firmada el Príncipe Felipe en Valladolid una Real Provisión que contiene seis Declaraciones y adiciones a las Leyes Nuevas. Las nuevas normas dadas responden a las sugerencias de los Padres Las Casas y Andrada propuestas en las Juntas y que nos constan por el Memorial de súplicas. No creyó aceptar todas y cada una de las súplicas, pero indudablemente las declaraciones 3ª, 4ª y 5ª son de inspiración lascasiana.

La consideración dinámica o histórica nos asegura que casi todo lo que hay en las Leyes Nuevas (sobre todo contra la esclavitud, las encomiendas y las conquistas) se debe a la gestión del P. Las Casas; y la mayoría de las fórmulas del texto están inspiradas en sus informes. Y por ello puedo hablarse con mucha más razón del permanente triunfo de Las Casas a través de las Leyes Nuevas, que no de su fracaso. Por tanto, triunfo total en la realidad, aunque no en la nomenclatura. Las Leyes de 1542 y Declaraciones de 1543 son en definitiva lascasianas.